Tom 16/2024, ss. 315-343
ISSN 0860-5637
e-ISSN 2657-7704
DOI: 10.19251/rtnp/2024.16(15)
www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

Witold Stankowski
Instytut Pileckiego
Uniwersytet Jagielloński
ORCID.ORG/0000-0001-9242-5644

Okupacja miasta Płocka podczas II wojny światowej. Stan badań i postulaty badawcze

Occupation of the city of Płock during World War II. State of research and research postulates

Streszczenie:
celem artykułu jest ukazanie potrzeby badań nad okupacją niemiecką na przykładzie miasta Płocka. Miasto Płock podczas wojny znalazło się w nowych strukturach administracyjnych Trzeciej Rzeszy tj. w Rejencji Ciechanowskiej. Rejencja ta stanowiła część ziem wcielonych do Rzeszy. Płock z początkiem wojny stał się miejscem realizacji polityki eksterminacji bezpośredniej i pośredniej na mieszkańcach miasta tj. Polakach i Żydach. Równolegle cała tkanka miejska podlegała procesowi zniemczania. Usuwano polskie nazwy ulic, instytucji. Konfiskowano polską własność. Polacy podlegali m.in. wysiedleniom. Żydzi trafili do getta. Okupacja miasta Płocka to cały proces różnych posunięć władz okupacyjnych, które należy jeszcze raz zbadać i opisać.

Słowa kluczowe: II wojna światowa, okupacja niemiecka, stan badań, straty podczas wojny, życie codzienne, przymus pracy

Abstract:
The aim of the article is to show the need for research on the German occupation on the example of the city of Płock. During the war, the city of Płock found itself in the new administrative structures of the Third Reich, i.e. in the Ciechanów Regency. This regency was part of the lands incorporated into the Reich. At the beginning of the war, Płock became a place of implementation of the policy of direct and indirect extermination of the city's inhabitants, i.e. Poles and Jews. At the same time, the entire urban fabric was subject to the process of Germanization. Polish names of streets and institutions were removed. Polish property was confiscated. Poles were subjected to displacement. The Jews ended up in the ghetto. The occupation of the city of Płock is a whole process of various moves of the occupation authorities, which should be examined and described once again.

Keywords: World War II, German occupation, state of research, losses during the war, everyday, life, forced labour

Uwagi wstępne

II wojna światowa była największym światowym kataklizmem zbrojnym w XX wieku [Stankowski (red.), 2011, s. 58-61]. Na jej przebieg, obraz składają się nie tylko zaplanowane działania zbrojne różnych formacji militarnych ale również określona na kontynencie europejskim polityka państw Trzeciej Rzeszy, Związku Sowieckiego wobec narodów, państw podbitych, zajętych. Związek Sowiecki realizował do czasu otwartego konfliktu zbrojnego, wojny z Trzecią Rzeszą (22 czerwca 1941 r.) politykę represji ludności polskiej na tzw. Kresach, wynaradawiania zajętych obszarów państwa polskiego, które zostało przemocą włączone w sowiecki system polityczny. Należy także pamiętać, że Związek Sowiecki znalazł się w pozycji agresora, pragnąc zająć Finlandię. Jednak amfiteatr II wojny światowej to realizacja planów Trzeciej Rzeszy skoncentrowanych na Europie. Polegały one na polityce zdobyczy terytoriów, na których miała dominować rasa panów czyli Niemców. Potrzebowali oni - w myśl Trzeciej

Rzeszy i stworzonej ideologii narodowego socjalizmu - przestrzeni życiowej (Lebensraum). Stąd prowadzona wojna miała urzeczywistnić te cele, nawet z zastosowaniem bezwzględnych środków. Już z początkiem II wojny światowej państwo Adolfa Hitlera przystąpiło do realizacji modelu dominacji nad państwami napadniętymi, ich społecznościami. Jako pierwsza tej polityki doświadczyła Druga Rzeczpospolita. Naród polski poddany został eksterminacji bezpośredniej i pośredniej już w czasie trwania działań zbrojnych i ustanowionego zarządu wojskowego. Tuż za oddziałami wojskowymi Wermachtu posuwały się specjalnie ustanowione oddziały operacyjne SS-Einsatzgruppe SS. Do nich dołączały tzw. jednostki niemieckiej Samooobrony (Selbstschutz) złożone z mniejszości niemieckiej. Zasadniczym celem oddziałów Einsatzgruppe SS i Selbstschutzu było aresztowanie Polaków, przede wszystkim przedstawicieli polskiej inteligencji, tj. przedstawicieli władzy, samorządowców, nauczycieli, księży. Uważani byli oni od samego początku za wroga Trzeciej Rzeszy. Stąd zaplanowano od razu ich eksterminację bezpośrednią. Na obszarze całej Polski miały miejsce egzekucje, skrytobójcze mordy, rozstrzeliwania Polaków w miejscach publicznych, a przede wszystkim w kompleksach leśnych. Ta eksterminacja bezpośrednia odbywała się w ramach nazwanych przez Trzecią Rzeszę zbrodniczych akcji, operacji na przełomie lat 1939/1940: ''Akcji Inteligencja'' (Inteligenzaktion), ''Akcji AB'' (Ausserordentliche Befriedungsaktion), ''Operacja Tannenberg'' (Unternehmen Tannenberg).

Biologicznemu wyniszczeniu ludności polskiej poprzez eksterminację nie tylko bezpośrednią, ale także pośrednią miał służyć system okupacji ziem polskich. Obszar państwa polskiego w myśl planów Trzeciej Rzeszy nie miał stanowić jednego organizmu. Państwo polskie zostało podzielone. Z części Polski utworzono Generalne Gubernatorstwo z siedzibą w Krakowie. Pozostałe ziemie polskie zostały włączone do państwa niemieckiego-Trzeciej Rzeszy. Polskie terytoria w myśl takiego narzuconego podziału utraciły dotychczasową podmiotowość prawną, stając

się obszarem Trzeciej Rzeszy. Było to jawne pogwałcenie prawa międzynarodowego. Włączone do hitlerowskiego państwa polskie terytorium znalazło się w obrębie obcych systemów np. prawnego, monetarnego. Miasto Płock było jednym z polskich miast, które doświadczyło tych zmian, będących pogwałceniem wszelkich dotychczas obowiązujących zasad. Dla Polaków była to okupacja niemiecka, która swoim obliczem, zakresem zaskoczyła wszystkich, a w szczególności tych, którzy pamiętali przejściowe okupacje ziem polskich przez zaborców podczas I wojny światowej.

Stan literatury i badań nad okupacją

W polskiej literaturze przedmiotu problematyka wojny i okupacji ziem polskich ma już swoje miejsce. Badania nad tymi problemami do czasu zmiany systemu społeczno-politycznego w Polsce i generalnie w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1989/1990 były ograniczone i zawężone. Wynikało to m.in. z możliwości dotarcia do źródeł czy też ich udostępnienia po obu stronach podzielonej Europy. Istniejąca cenzura w krajach bloku komunistycznego wpływała na określony kształt badań. Należy także dodać, że w okresie Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej nie były rozwinięte na szeroką skalę badania regionalne. Pomimo tych przeciwności dorobek historyczny przed 1989/1990 zasługuje na uwagę, wyszczególnienie. Należy w tym miejscu wymienić badania nad II wojną światową, okupacją, polityką Trzeciej Rzeszy wobec ziem okupowanych prowadzone przez historyków Włodzimierza Jastrzębskiego [Jastrzębski, 1968], Czesława Łuczaka [Łuczak, 1979, 1982], Czesława Madajczyka [Madajczyk, 1970]. W skali mikro, regionalnej badania nad okupacją hitlerowską zapoczątkowali wspomniany już Włodzimierz Jastrzębski razem z Janem Szilingiem [Jastrzębski, Sziling, 1979], Jerzy Marczewski [Marczewski, 1979], Stanisław Nawrocki [Nawrocki, 1979]. Badaniami objęto okupacyjne okręgi administracyjne (Reichsgau), które powstały poprzez wcielenie do Trzeciej Rzeszy Pomorza Gdańskiego (Reichsgau Danzig-Westpreussen) i Wielkopolski (Reichsgau Wartheland) [Łuczak, 1972].

Po upadku komunizmu w Europie środkowo-wschodniej, w krajach pod dawną dominacją sowiecką rozwinęły się pogłębione i analityczne badania poświęcone drugiej wojnie światowej, a w szczególności polityce Trzeciej Rzeszy wobec Polaków, przede wszystkim na terenie poszczególnych regionów. Na tej drodze istotny wkład ma Instytut Pamięci Narodowej, jego pion badawczy. Obok badań powojennych dziejów Polski prowadził je w odniesieniu do okupacji niemieckiej i sowieckiej. Ich efektem jest wiele publikacji o charakterze monografii, które merytorycznie, w oparciu o dostępną bazę źródłową traktują zagadnienie zbrodni niemieckiej na terytorium Pomorza Gdańskiego, Wielkopolski, Górnego Śląska, centralnej części Polski [Bębnik, 2012; Ceran, 2018, 2020; Kubicki, 2019, Przegiętka, 2020]. Należy także zwrócić uwagę na publikacje innych historyków mające charakter dogłębnej analizy połączonej z syntezą [Grochowina i Sziling, 2009; Jastrzębski, 2017; Sziling 2019; Stankowski, 2012] czy też publicystów historycznych [Lisiak, 2014]. Należy w tym miejscu także wspomnieć o dokonaniach historiografii niemieckiej [Bőhler, 2009; Bömelburg i Musiał, Esch, Pohl 2000; Brewing, 2019; Jansen i Weckbeker, 1992].

Problematyka okupacji miasta Płocka nie jest tematem badawczym zamkniętym. Wymaga analitycznego spojrzenia, dotarcia do źródeł i do nowych baz informacji. Dotychczas posiadany stan wiedzy o mrocznej okupacji powinien być zweryfikowany. Pojawiają się w związku z tym postulaty badawcze, które dotyczą - zdaniem autora artykułu - następujących zagadnień: eksterminacja bezpośrednia i pośrednia; Holokaust; straty w poszczególnych grupach zawodowych; przymus pracy; życie codzienne; Płock w nowych strukturach administracyjnych Trzeciej Rzeszy; Niemcy (Reichsdeutsche i Volksdeutsche). Opracowanie tych problemów pozwoli na szersze komplementarne spojrzenie na okupację. Badania nad okupacją ograniczone wcześniej do wymiaru martyrologicznego zostaną uzupełnione o nowe obszary, które wpłyną na ożywienie dyskursu naukowego nie tylko w skali regionalnej, ale także ogólnopolskiej.

Eksterminacja bezpośrednia i pośrednia

Pomimo istniejącej literatury przedmiotu dotyczącej II wojny światowej należy kontynuować badania nad polityką eksterminacji Trzeciej Rzeszy na przykładzie miasta Płocka. Podobnie jak w całej rejencji ciechanowskiej także mieszkańcy Płocka, zwłaszcza warstwa inteligencji, została dotknięta eksterminacją bezpośrednią i pośrednią. Miało to miejsce w ramach zakrojonej na szeroką skalę zbrodniczej akcji pod nazwą ''Inteligenzaktion'' (Akcja Inteligencja). Jej celem było aresztowanie, a w większości wypadków wymordowanie polskich nauczycieli, duchowieństwa, samorządowców, urzędników państwowych, członków organizacji społeczno-politycznych, działaczy różnych organizacji [Stankowski, 2022, s. 271, 283-286]. W pierwszych miesiącach wojny i okupacji osoby aresztowane były brutalnie przesłuchiwane, torturowane i rozstrzeliwane w egzekucjach. Osoby, które uniknęły śmierci były dalej przetrzymywane w aresztach, więzieniach i najczęściej wysyłane następnie do obozów koncentracyjnych. W końcu 1939 r. i z początkiem 1940 r. ta polityka eksterminacji uległa zmianie. Osoby zatrzymywano i kierowano do obozów w Prusach Wschodnich. Centralnym więzieniem dla osób aresztowanych w ramach ''Akcji inteligencja'' był obóz w Działdowie (Lager Soldau). Zatrzymywanie, aresztowanie przeprowadzały różne formacje. Początkowo były to Selbstschutz (Samooobrona), Einsatzgruppen SS (grupy operacyjne SS), a później policja bezpieczeństwa oraz tajna policja polityczna - Gestapo [Stankowski, 2022, s. 271]. Teren Rejencji Ciechanowskiej znalazł się w obrębie działalności Einsatzgruppe V, która miała zwalczać wszystkie wrogie elementy [Wardzyńska, 2009, s. 222]. Funkcjonariusze Einsatzgruppe V już we wrześniu przeszukiwali prywatne domy Polaków, gmachy urzędów, pomieszczenia organizacji, budynki parafialne w posiadaniu Kościoła katolickiego. Pretekstem było poszukiwanie broni. Pierwsze egzekucje miały miejsce w Płocku 10 i 13 listopada 1939 r. Data ta nie była przypadkowa. Egzekucje w listopadzie miały zdławić wśród Polaków wszelki opór wobec

przypadającego na dzień 11 listopada Święta Niepodległości i myśl o odrodzeniu państwa polskiego. Ofiarami egzekucji przeprowadzonych w dniach 11 i 13 listopada byli mieszkańcy Płocka, rolnicy z Pobyłkowa, Lubienicy w powiecie pułtuskim oraz rolnicy z Młocka koło Ciechanowa. Zamordowanym sąd doraźny policji bezpieczeństwa zarzucił posiadanie broni. Dalsze aresztowania odbywały się w ramach prewencyjnej akcji uspokajającej. Objęły nauczycieli, samorządowców, duchownych, lekarzy, adwokatów. Miejscem egzekucji Polaków aresztowanych w Płocku i w powiecie były lasy pod Łąckiem. Aresztowani Polacy przebywali w więzieniu karnym w Płocku i stamtąd wywożono ich na egzekucje. Od października 1939 r. do marca 1940 r. policja rozstrzelała około 200 osób. Wśród rozstrzelanych znalazł się wiceprezydent miasta Płocka, płoccy nauczyciele, działacze i członkowie Polskiej Organizacji Wojskowej, notariusze, farmaceuci. Część aresztowanych mieszkańców Płocka, przedstawicieli polskiej inteligencji trafiła do obozu w Działdowie, który został usytuowany w dawnych polskich koszarach wojskowych. Na terenie obozu i w okolicach dopuszczano się masowych mordów na przetrzymywanych tam Polakach. Kolejna fala aresztowań została przeprowadzona przez policję bezpieczeństwa w dniach od 4 do 9 kwietnia. Aresztowano wówczas około 2 tys. osób z Płocka i powiatu płockiego. Byli to nauczyciele, urzędnicy, księża i rolnicy. Osadzono ich w więzieniu karnym w Płocku, a następnie wywieziono do obozu w Działdowie i do innych obozów koncentracyjnych m.in. do KL Mauthausen-Gusen [Wardzyńska, 2009, s. 223-231]. Historyk, badacz dziejów Rejencji Ciechanowskiej Marcin Przegiętka szczegółowo przeanalizował ''akcję prewencyjną przeciwko ruchowi oporu polskiej inteligencji'', która została przeprowadzona w kwietniu 1940 r. Aresztowania w ramach tej akcji rozpoczęły się 5 kwietnia i trwały przez kolejne 10 dni. W Rejencji Ciechanowskiej aresztowano wówczas i wysłano, deportowano do obozów koncentracyjnych 1259 osób. Zachowane akta osobowe w przypadku 855 osób pozwalają ustalić losy tej zbiorowości. Bilans jest tragiczny, wskazuje na 379 osób

zmarłych lub zamordowanych w obozie KL Dachau i KL Ravensbrueck, co stanowi 44,8%. Zostało zwolnionych z obozu 84 osób (9,8%), ewakuowanych przez Szwedzki Czerwony Krzyż w kwietniu 1945 r. 21 osób (2,5%), zbiegła z obozu jedynie 1 osoba (0,1%). Natomiast przeżyły obóz jedynie 63 osoby (7,4%), a w przypadku 303 osób los pozostaje nieustalony. W przypadku miasta Płocka w wyniku tej zaplanowanej, zbrodniczej akcji aresztowano 106 mieszkańców [Przegiętka, 2020, s. 209, 216, 220-426].

W ramach prowadzonych badań archiwalnych, a co zostało udokumentowane w literaturze przedmiotu, udało się ustalić na terenie okupacyjnych jednostek Prowincji Prusy Wschodnie i Rejencji Ciechanowskiej miejsca masowych egzekucji Polaków w ramach zbrodniczej Akcji Inteligencja. Są to: Ciechanów (miejscowy cmentarz); Działdowo (piwnica budynku obozowego); lasy brwileńskie; lasy pod Chudkiem; las koło Gąbina; las komornicki; lasy łąckie; lasy nad Narwią pod Ostrołęką; lasy nad Narwią w pobliżu Serocka; lasy pod Ościsłowem; lasy pod Prudziszkami koło Suwałk; Płock; Przasnysz (miejscowy cmentarz); Pułtusk (więzienie); Sejny (miejscowy cmentarz oraz rynek) [Wardzyńska, 2009, s. 236, 237].

Za eksterminację i dyskryminację ludności polskiej oraz żydowskiej odpowiedzialne były jednostki policji oraz tajna policja polityczna (Gestapo). Pierwsza siedziba Gestapo na Rejencję Ciechanowską znajdowała się w Ciechanowie. Wiosną 1940 r. usytuowano ją w Płocku. Miała nazwę Gestapo Zichenau-Schröttersburg [Jastrzębski, 2017, s. 37].

Podczas okupacji miasta Płocka stosowano egzekucje publiczne. Jedna z nich odbyła się 18 września 1942 r. na Placu Synagogalnym. Na umieszczonej tam szubienicy po godz. 16 powieszono 13 osób. Jedną z ofiar był 54-letni ksiądz katolicki Michał Serafin (ur. 1888 r.). Księdza Serafina oskarżono o przynależność do organizacji podziemnej. Został aresztowany w nocy z 19 na 20 kwietnia 1942 r. Przebywał w więzieniu w Płocku, gdzie był torturowany [Grzybowski, 2002, s. 203, 204]. Zamordowanemu

w obozie w Działdowie (Soldau) w 1941 r. księdzu arcybiskupowi Antoniemu Julianowi Nowowiejskiemu okupacyjne władze Płocka zarzucały patriotyczną postawę i reprezentowanie polskości:

> *"polityczna postawa Nowowiejskiego, jak również Wetmańskiego jest wciąż ta sama, a mianowicie już w wojnie światowej wykazana skryta wrogość w stosunku do wszystkiego co niemieckie. Skryta wrogość nabrała później jawnego wyrazu w działalności Polskiego Związku Zachodniego, który nie był niczym innym jak narzędziem dla zniszczenia niemieckości w Polsce. Dlatego też kierownictwo Polskiego Związku Zachodniego działało pod protektoratem duchowieństwa […]. Również najważniejsza prasa Płocka była podporządkowana kierownictwu katolicyzmu rzymskiego. Dziennik religijny "Głos Mazowiecki" publikował stale artykuły podburzające przeciwko narodowi niemieckiemu w kraju i za granicą"* [Wardzyńska, 2009, s. 232, 233].

Miejscem eksterminacji mieszkańców Płocka podczas okupacji było miejscowe więzienie karne. Była tam osadzona płocka inteligencja, nauczyciele, księża. Odbywały się tam także egzekucje. Warunki panujące w więzieniu wskutek przepełnienia, złego traktowania, braków lub często niedostatecznego wyżywienia wpływały na stan zdrowotny, psychiczny więźniów. Prowadziły do wybuchu epidemii wśród więźniów.

W celu poznania pełnego obrazu polityki eksterminacji Trzeciej Rzeszy wobec mieszkańców Płocka należy przeanalizować dokumentację przeprowadzonych powojennych ekshumacji zwłok zamordowanych osób. Pozwoli ona na weryfikację dotychczasowych ustaleń, a jednocześnie na szczegółowy opis dokonanych zbrodni[1].

[1] Ekshumacje zwłok w Płocku odbyły się m.in. w dniu 4 maja 1945 r. Ekshumowano wówczas zwłoki Polaków powieszonych w dniu 18 września 1942 r. Zostali oni następnie

Należy pamiętać, że różne akcje represyjne, eksterminacyjne trwały przez cały okres okupacji. Tuż przed wyzwoleniem miasta spod okupacji niemieckiej w dniu 19 stycznia 1945 roku rozstrzelano, a następnie spalono przy posesji ulicy Sienkiewicza 28 w głębi podwórka 79 jeńców [www 2][2]. Dzień wcześniej w lasach brwileńskich rozstrzelano 208 osób [Krajewski, 2001, s. 86]. Miejsca eksterminacji w Płocku zostały utrwalone tablicami, pomnikami pamięci w okresie powojennym. Była to inicjatywa różnych instytucji, które dysponowały własnymi źródłami dotyczącymi popełnionych zbrodni. Warto takim materiałom ponownie się przyjrzeć [Archiwum Państwowe w Płocku, sygn. 28978].

Holocaust

Stosunkowo najobszerniej został opisany los Żydów płockich. W tym miejscu należy wymienić publikacje Jana Przedpełskiego. W szczególności chodzi o publikację pt. Żydzi płoccy. Dzieje i martyrologia 1939-1945, która ukazała się w 1993 r. [Przedpełski, 1993]. Żydzi płoccy z początkiem okupacji podlegali różnym represjom i szykanom. Byli stopniowo wykluczani z życia publicznego. Rekwirowano im prywatną własność, pozbawiano pracy. 13 września 1940 r. utworzono żydowską dzielnicę, getto. W getcie stłoczono 7600 Żydów płockich oraz około 3000 Żydów z innych miejscowości (Sierpca, Rypina, Raciąża, Mławy, Dobrzynia nad Wisłą). Żydzi, podobnie jak Polacy byli wysiedlani. W pierwszym etapie w okresie od września 1939 r. do marca 1941 r. wysiedlano z Rejencji Ciechanowskiej do Generalnego Gubernatorstwa. W drugim etapie trwającym od połowy 1941 r. do

zakopani w mogile pod parkanem żydowskiego cmentarza. Wśród ekshumowanych znajdowało się ciało księdza Michała Serafina, wymienionego w artykule. Zwłoki księdza znajdowały się w kożuszku, na nogach były buty. Ręce i nogi były skrępowane drutem, który wrzynał się w ciało aż do kości [Grzybowski, 2002, s. 204].

[2] Co do ofiar tej zbrodni istnieje sprzeczność. W innych opracowaniach podaje się, że byli to mieszkańcy z łapanki ulicznej i więźniowie z płockiego więzienia [Stogowska, 2015, s. 9].

końca 1942 r. Żydów przesiedlano w obrębie Rejencji Ciechanowskiej [Przedpełski, 1993, s. 61]. Ostatnią drogą płockich Żydów było ich wywożenie do obozów zagłady, co nastąpiło w 1942 roku. Trafiali do obozów zagłady w Treblince, Sobiborze, Majdanku, Auschwitz-Birkenau, a także do obozów w Bergen-Belsen, Gross-Rosen, Buchenwald [Przedpełski, 1993, s. 111-133][3]. Tragiczny jest bilans strat żydowskiej ludności Płocka. Przed wybuchem wojny Płock zamieszkiwało dziewięć tysięcy Żydów (26,5%). Wojny i okupacji nie przeżyło osiem tysięcy płockich Żydów. Uratowało się tysiąc Żydów, z których około trzystu wróciło do Płocka. Odnalezienie się płockim Żydom w nowej rzeczywistości powojennej było niezwykle trudne. Ich mieszkania, domy albo zostały zniszczone, zburzone podczas wojny lub te, które istniały były już zajęte. Najtrudniejszy był brak bliskich, rodzin, przyjaciół, którzy zginęli. Stąd Żydzi płoccy decydowali się na opuszczenie miasta. W 1957 r. było ich w mieście jedynie 44, nie licząc dzieci. Dwa lata później było w Płocku tylko trzech przedstawicieli społeczności żydowskiej [Przedpełski, 1993, s. 32, 137; 2012, s. 25].

Uzupełnieniem wiedzy o losach Żydów podczas okupacji może być Wirtualny Sztetl. Jest to portal, projekt multimedialny Muzeum Historii Żydów Polskich Polin. Jest to w tej chwili największy zbiór różnego rodzaju opracowań, które dotyczą dziejów lokalnych społeczności żydowskich. Wirtualny Sztetl zawiera istotne informacje o losach Żydów polskich [www 3].

Straty w poszczególnych grupach zawodowych

Postulatem badawczym dotyczącym II wojny światowej jest potrzeba opracowania strat polskiego społeczeństwa z podziałem na grupy zawodowe, elity społeczne. Generalnie szczególnie została doświadczona w wyniku polityki Trzeciej Rzeszy polska inteligencja. Taki postulat badawczy powstaje w odniesieniu do

[3] Żydzi płoccy trafili także do obozu w Działdowie (DL Soldau). Stamtąd byli wywożeni do dystryktu radomskiego w Generalnym Gubernatorstwie [Przedpełski, 1993, s. 68-71].

społeczności miasta Płocka. Należy w tym miejscu podkreślić, że dzięki pracy badawczej udało się kompleksowo przedstawić straty duchowieństwa diecezji płockiej. Katoliccy duchowni w mieście Płocku stali się ofiarami prześladowań. Zostali poddani eksterminacji bezpośredniej i pośredniej[4]. W pierwszych miesiącach okupacji wielu katolickich duchownych zostało aresztowanych i następnie zamordowanych. Ci, którzy nie zostali rozstrzelani byli kierowani do obozów pracy, koncentracyjnych i najczęściej tam zginęli. Księża: Wiktor Jacewicz (SDB), Jan Woś, Michał Grzybowski analitycznie przedstawili losy księży z diecezji płockiej oraz samego miasta Płocka podczas II wojny światowej. Księża Wiktor Jacewicz i Jan Woś są autorami monumentalnych opracowań pt. *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską 1939-1945*, którego poszczególnego zeszyty ukazywały się w latach siedemdziesiątych XX wieku [Jacewicz, Woś, 1977]. Z kolei ksiądz Michał Grzybowski opublikował po raz pierwszy w 1982 r. opracowanie pt. *Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej w latach II wojny światowej*. Najnowsze, aktualne drugie wydanie tej publikacji poświęconej tragicznym losy księży diecezji płockiej, miasta Płocka ukazało się w 2002 roku [Grzybowski, 2002]. Politykę eksterminacji Trzeciej Rzeszy wobec duchowieństwa rzymskokatolickiego diecezji płockiej obrazują zestawienia liczbowe strat. Najwięcej księży zginęło w obozie w Działdowie (DL Soldau). Zamordowano tam 2 biskupów, 47 księży i 1 kleryka. W obozie KL Dachau zginęło 25 księży, 1 kleryk; w obozie KL Mauthausen-Gusen 3 księży; w obozie KL Sachsenhausen 3 księży; w obozie KL Stutthof 1 ksiądz; w obozie KL Auschwitz 1 ksiądz. Rozstrzelano 14 księży. Powieszonych

[4] Według toruńskiego historyka Jana Szilinga polityka Trzeciej Rzeszy wobec Kościoła katolickiego mieściła się w polityce narodowościowej państwa Hitlera w odniesieniu do ziem polskich wcielonych do Rzeszy. Najważniejszymi środkami, jakie zastosowano były: 1. Eksterminacja fizyczna przede wszystkim polskiej inteligencji ; 2. Wysiedlanie ludności polskiej; 3. Niemieckie osadnictwo; 4. Wpisywanie na niemiecką listę narodową (DVL); 5. Walka z polską kulturą; 6. Usuwanie oznak polskości; 7. Wykorzystanie Polaków jako roboczej siły [Sziling, 1970, s. 19].

zostało 2 księży, zamordowanych w inny sposób 5 księży [Grzybowski, 2002, s. 432]. O poniesionych stratach diecezji płockiej w wyniku wojny pisze w swoich wspomnieniach biskup płocki Tadeusz Paweł Zakrzewski:

> *"Normalnie pracowało na terenie diecezji przeszło 350 księży. […] straty wyniosły 150, a procentowo 30%. Z tych co zostali przy życiu, tylko mała część pozostała w czasie hitleryzmu w obrębie diecezji. Duża część usuniętych z parafii przesunęła się do Generalnej Guberni, rozproszona na terenie różnych diecezji. Wielki tych odsetek znalazł przygarnięcie w diecezji kieleckiej, gdzie biskup Kaczmarek, sam z pochodzenia płoczczanin, się nimi po ojcowsku zajął i poumieszczał po parafiach. Kilkudziesięciu przeszło przez piekło obozów czy Działdowo czy Dachau. Wielki odsetek z nich zginął, ale część, pewnie około 30 przetrwało tę kaźń. Z tych większość wróciła w roku 1945 jeszcze. Ale nie wszyscy-jakaś dziesiątka nie zdecydowała się wrócić, wstrzymani czy chorobami zdobytymi w obozach, czy lękiem"* [Zakrzewski. Biskup Płocki, 2016, s. 308].

Wspomnienia biskupa Tadeusza Pawła Zakrzewskiego są cennym źródłem do badania codzienności okupacyjnej. Powinny być wykorzystane do opracowywania dziejów II wojny światowej w skali mikro i makro. Do badań nad losami duchowieństwa płockiego należy wykorzystać dorobek strony niemieckiej, zwłaszcza gdy chodzi o publikacje Stefana Samerskiego. W publikacji poświęconej księżom na zaanektowanych polskich terenach (Priester im annektierten Polen) zamieścił interesujące wspomnienie, sprawozdanie niemieckiego duchownego księdza Paula Kewitscha. Ksiądz Kewitsch był kapelanem wojskowym Wehrmachtu na obszarze Rejencji Ciechanowskiej. Zapewniał też posługę duszpasterską osobom cywilnym. W zamieszczonym sprawozdaniu opisuje tragiczny los polskiego katolickiego duchowieństwa

(Vernichtung, Deportation, Inhaftierung)[5] oraz pozbawienie Polaków dostępu do Kościoła, udziału w mszy świętej, sakramentów świętych [Samerski, 1997, s. 149-151].

Obok duchowieństwa wojna i okupacja doświadczyła także nauczycieli. Jako zaliczeni do warstwy inteligencji byli szczególnie represjonowani. Z początkiem wojny wielu płockich nauczycieli zostało aresztowanych. Zostali od razu zamordowani w egzekucjach lub wysłani do więzień oraz obozów koncentracyjnych. Dla przykładu w ramach ''akcji prewencyjnej przeciwko ruchowi oporu polskiej inteligencji'', przeprowadzonej w kwietniu 1940 r. w Rejencji Ciechanowskiej aresztowano 156 nauczycieli (23 kobiety i 133 mężczyzn) oraz 3 inspektorów szkolnych. Większość z aresztowanych trafiła do obozów koncentracyjnych, których nie przeżyła [Przegiętka, 2020, s. 216]. Zadania opracowania strat w grupie nauczycieli i ludzi nauki podjął się Marian Walczak, opracowując monumentalną księgę strat osobowych. W opracowaniu tym znajdujemy imię i nazwisko nauczyciela, krótki życiorys oraz okoliczności śmierci [Walczak, 1995]. Nie wszyscy nauczyciele-ofiary II wojny światowej zostali tam uwzględnieni z braku m.in. źródeł czy też dotarcia do nich. W celu uzupełnienia wykazu strat nauczycieli należy dotrzeć i zbadać archiwa zakładowe Związku Nauczycielstwa Polskiego. Zagadnieniem równie ważnym jest opisanie życia codziennego nauczycieli, którzy zostali podczas okupacji pozbawieni pracy, a co za tym idzie jedynego źródła utrzymania.

Okupacja doświadczyła także przedstawicieli wolnych zawodów tj. lekarzy, farmaceutów, adwokatów. Maria Śmigielska-Chrostowska z zawodu dentystka oraz Mieczysław Śmigielski-aptekarz zostali aresztowani w kwietniu 1940 r. w ramach ''akcji prewencyjnej przeciwko ruchowi oporu polskiej inteligencji''. Zostali osadzeni w obozie w Działdowie (DLSoldau). M. Śmigielska-Chrostowska trafiła do obozu KL Ravensbrück. Na skutek

[5] Zagłada, deportacje, uwięzienie

interwencji kierownika Państwowego Urzędu Zdrowia została stamtąd zwolniona. M. Śmigielskiego deportowano do obozu KL Mauthausen, gdzie 11 grudnia 1941 r. zmarł [Przegiętka, 2020, s. 394, 395]. Opracowanie w formie monografii okupacyjnych losów płockich przedstawicieli wolnych zawodów czeka na swojego badacza.

Ustalenie strat, szkód wojennych dokonanych przez Trzecią Rzeszę wymaga analizy wszelkich dostępnych źródeł, przede wszystkim archiwalnych. Dotyczy to akt wytworzonych przez administrację samorządową, miejską, powiatową. Wynika to m.in. z faktu, że w 1947 roku powstałe zaraz po wojnie Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów wydało drukiem *Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939-45* [Sprawozdanie, 1947]. Biuro Odszkodowań Wojennych w celu pozyskania informacji z terenu całej Polski zobligowało starostwa powiatowe do zebrania wiadomości o stratach, szkodach na podległym terenie. Starostwa powiatowe powołały w tym celu odrębne referaty o nazwie Referat Szkód Wojennych. Referaty te przygotowywały sprawozdania ”*o szkodach wojennych i stratach biologicznych”*. Materiały do sprawozdań pozyskiwano na podstawie kwestionariuszy rozsyłanych do poszczególnych gmin i wsi. Jest to materiał bardzo rozbudowany, wymagający szczegółowej analizy. Niewątpliwie w celu charakterystyki zagadnienia okupacji miasta Płocka należy te źródła archiwalne przebadać i poddać krytyce [APB, Starostwo Powiatowe].

Cennym przedsięwzięciem dotyczącym II wojny światowej jest Centrum Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej powstałe przy Instytucie Pamięci Narodowej. Jest to unikatowa baza danych o losach osób represjonowanych, zamordowanych przez Trzecią Rzeszę. Centrum na bieżąco uzupełnia dane osobowe [www 1].

Przymus pracy

W Trzeciej Rzeszy wprowadzono przymus pracy. Objął on swoim zasięgiem społeczeństwa podbitych krajów. Wszyscy na obszarze zajętego państwa polskiego podlegali obowiązkowi pracy. Musieli podjąć pracę w miejscu zamieszkania. Także byli pod przymusem wysyłani w inne miejsca pracy (Zwangsarbeit), często w głąb Rzeszy[6]. Miejscem pracy przymusowej stawały się najczęściej fabryki zbrojeniowe, ale także gospodarstwa rolne. Przymusem pracy (Arbeitszwang) objęto Polaków od 14 do 65 roku życia. Wielu Polaków było zatrudnionych w głębi Rzeszy w tzw. Altreichu z dala od miejsca zamieszkania. Dzieci pracowały m.in. w rodzinach niemieckich jako pomoc, służące. Młodociani wykonywali często ciężkie prace jak dorośli. Na terenie Trzeciej Rzeszy według stanu na rok 1944 było zatrudnionych 5,9 mln robotników cywilnych. Ponadto w gospodarce okupanta pracowało 1,9 mln jeńców wojennych, którzy reprezentowali 26 narodowości oraz pół miliona więźniów obozów koncentracyjnych. Łącznie gospodarka państwa Adolfa Hitlera wykorzystywała 8,3 mln osób z krajów okupowanych. Poza Polakami przymusowo pracowali także Żydzi [Stankowski, 2019-2020, s. 234, 235]. Warunki osób przymusowo zatrudnionych były odmienne od tych nawet minimalnych standardów życia. Do tego traktowano Polaków źle, zmuszano do pracy ponad siły, straszono Gestapo.

Nad rejestracją i wysyłaniem Polaków, Żydów do pracy czuwały urzędy pracy (Arbeitsamt). Instytucje te jako jedne z pierwszych powstawały na ziemiach polskich zajętych przez Trzecią Rzeszę. Na terenie Rejencji Ciechanowskiej powstały okręgowe Arbeitsamty. Usytuowano je w Ciechanowie, Ostrołęce, Suwałkach i oczywiście w Płocku. Podlegały one Krajowemu Urzędowi Pracy Prusy Wschodnie [Bonusiak (red), 2005, s. 40]. Deportacje

[6] Steinert Dieter-Johannes. 2013. *Deportation und Zwangsarbeit. Polnische und sowjetische Kinder im nationalsozialistischen Deutschland und im besetzten Osteuropa 1939-1945*. Hamm: Klartext.

mieszkańców Płocka w głąb Trzeciej Rzeszy wymagają odrębnego opracowania.

Życie codzienne

Problematyka życia codziennego w okresie okupacji jest zagadnieniem czekającym wciąż na opracowanie. Uwaga ta odnosi się zarówno do całego obszaru ziem wcielonych do Rzeszy, jak i poszczególnych miejscowości. Monografie miast zawierają rozdział poświęcony wojnie i okupacji lat 1939-1945. Często jednak problematyka okupacyjnego życia jest w takim rozdziale niedostatecznie potraktowana. Wynika to z faktu, że przyczyną takiego stanu rzeczy jest skupienie się na martyrologii a opis codzienności okupacyjnej schodzi na drugi plan. Należy wykorzystać szerzej w takim przypadku literaturę wspomnieniową. W przypadku Płocka warto przytoczyć w tym miejscu wspomnienia, pamiętnik Jadwigi Stypułkowskiej z lat 1940-1948. Jadwiga Stypułkowska była córka rejenta Dominika Staszewskiego, który należał do elity intelektualnej miasta Płocka. Staszewski był aktywnym członkiem Towarzystwa Naukowego Płockiego, autorem wielu opracowań poświęconych m.in. historii kościołów w Płocku. Jego córka Jadwiga wyszła za mąż za Bolesława Stypułkowskiego, sędziego w Sądzie Wojskowym. Rodzina Stypułkowskich mieszkała w Warszawie i Siedlcach. Ich dom w Siedlcach na początku wojny, we wrześniu 1939 r. został zniszczony w wyniku bombardowania. Stąd Jadwiga Stypułkowska z trzema córkami Anną, Krystyna i Barbarą wróciła do Płocka. W mieście tym, z córkami przebywała przez cały okres okupacji. Mieszkała w trudnych warunkach bytowych. Razem z córkami ciężko pracowała, aby utrzymać się przy życiu. Jadwiga Stypułkowska była wnikliwym obserwatorem okupacyjnej rzeczywistości. Pamiętnik opracowała, przygotowała do druku Anna Maria Stogowska. Tak we wstępie do pamiętnika odniosła się do wartości pamiętnika jako źródła:

''pamiętniki opisujące wydarzenia historyczne w mieście Płocku należą do unikalnych źródeł. Maria Maciejszyna opisała Płock w czasie I wojny światowej, Jadwiga Stypułkowska przekazała obraz miasta w czasie II wojny światowej. Obydwie relacje stanowić mogą materiał do przyszłych badań nie tylko nad dziejami miasta, w którym powstały'' [Stypułkowska, 2000, wstęp].

Płock wraz z zajęciem przez Niemców stał się miejscem ''nowych porządków okupacyjnych''. Tak to opisała, ujęła w swoim pamiętniku Jadwiga Stypułkowska:

''fasady domów dziwnie oparszały w wielu miejscach, wszelkie herby, figury sławnych mężów, pozrzucane, wiele domów wieje pustką wnętrz, jak orzechy wydrążone przez robaki: ściany, futryny powyjmowane. To jakiś hochsztapler zaczynał przeróbkę ''mit dem Schwung'' na swoje przedsiębiorstwo, lecz albo zabrakło mu pieniędzy na wykończenie albo powędrował do wojska, czy za kratki i cały dom oprącz zewnętrznych ścian stoi w ruinie-a mieszkań brak. Część dzielnicy żydowskiej, wprawdzie brzydką, ale pojemną, co do ilości mieszkań, rozebrano również, zabudowano za to jedną ulicę nową--domami zbiorowymi w stylu…czy ja wiem? podobne do stodół, stąd nasza ludność zwie ją ''stodólna''. Jak się będzie nazywała po wojnie? Nowobudujący się gmach gimnazjalny rozebrano…bo zasłonił widok panu Staroście. Na pięknej, nowoczesnej willi, którą zajął starosta, nałożono wielki dach, jak czape futrzaną, albo kapelusz grzyba-straciła wszelki styl, usunięto rabatę różaną i zasadzono jakieś mało efektowne krzaki, część eleganckiego ogródka urządzono jako ogródek górski, tak ulubiony w tym narodzie: jest to rumowisko wielkich kamieni brukowych, między którymi z rzadka wyrasta jakiś kwiatek. Całość żałosna. Właściciel willi, adwokat,

dawno już zmarł w obozie, a jego żona z rodziną wegetuje w wiejskiej chałupie. Płyta z grobu Nieznanego Żołnierza najpierw strzaskana, potem zastąpiona kupą kamieni-a przecież Grób Nieznanego Żołnierza jest symbolem wszechświatowym kultury XX wieku. Muzea zamknięte i częściowo chyba zniszczone, piękny pomnik biskupa Nowowiejskiego wyrwany z uszkodzonej katedry i przetopiony wraz z dzwonem na armaty. "Miasto Płock ofiarowało go dobrowolnie"... jak się dowiedzieliśmy z gazet. Biblioteki szkolne, seminaryjna i prywatne duchowieństwa-wszystkie bardzo bogate: pełne białych kruków zniszczone: wyrzucane przez okno, spalone "bo przecież po polsku i tak nikt nie umie czytać, więc niepotrzebne" tłumaczyła nam jedna z urzędniczek. Stroje regionalne z muzeum ludowego, w którym mieści się obecnie nasze biuro (piszę tu w tej w chwili) nadzorca kazał przerobić dla swojej żony. Nowy dworzec autobusowy, z którego na wszystkie strony biegły linie ożywionego ruchu, pomyślany bardzo nowocześnie, z garażami w podziemiach i hotelem, jeszcze nie zupełnie wykończony-zamieniony na hurtownię spożywczą, a teraz mają tam być zakłady wojskowe. Przed wojną gmach ten, wzorowo czysty, miał przed frontem pięknie utrzymane trawniki, rabaty kwiatowe i drzewka. Dzisiaj klatki schodowe tygodniami nie zamiatane, zarastają brudem, na asfalcie przed frontem, po obmywanych tam samochodach, narastają nigdy nie usuwane pokłady błot, utrudniające się przedostanie się do drzwi, drzewka częściowo wymarzłe, reszta wycięta, na trawnikach w pierwszych latach śmietnik, w następnych kartoflisko, "bo i tak nic tam nie chce rosnąć" doszedł do wniosku władca tego domu" [Stypułkowska, 2000].

Życie codzienne podczas okupacji wpłynęło na warunki socjalne, bytowe Polaków i Żydów. Niemieckie władze przejmowały z pogwałceniem prawa ich własność. Żydzi trafili do getta.

Polakom przydzielano małe mieszkania, w których byli stłoczeni. Polskim mieszkańcom miasta brakowało żywności. Wprowadzony system kartkowy dyskryminował Polaków i Żydów. Miał miejsc wyzysk siły roboczej poprzez wprowadzenie przymusu pracy. Na każdym kroku następowało usuwanie polskich nazw ulic, instytucji. Dla przykładu pozostawienie nazwy miasta Płock za bardzo-w myśl okupanta-odwoływało się do czasu Drugiej Rzeczpospolitej i dlatego też wprowadzono nową okupacyjną nazwę Schröttersburg. Codzienność okupacyjna miała doprowadzić polskich mieszkańców do załamania, utraty wiary w poprawę ich warunków, podporządkować całkowicie rygorom okupacyjnym. Należy więc te aspekty życia podczas okupacji przebadać, opisać, przybliżyć szerszemu ogółowi czytelników nie tylko polskich ale także zagranicznych.

W nowych strukturach administracyjnych Trzeciej Rzeszy

W dniu 8 października 1939 r. ukazał się dekret wodza i kanclerza Rzeszy Adolfa Hitlera o podziale i administracji obszarów wschodnich. Sankcjonował powstanie okręgów okupacyjnych Rzeszy (Reichsgau) oraz rejencji, obwodów rejencyjnych (Regierungsbezirk). Paragraf 1 (§1) w punkcie 1 stanowił, że ''w ramach nowego ukształtowania obszarów wschodnich tworzy się w związku Rzeszy Niemieckiej okręgi Rzeszy Prusy Zachodnie i Poznań''. Z kolei w paragrafie 4 (§4) zawarto zapis, że ''poprzez włączenie przygranicznych terenów tworzy się w prowincji Śląsk obwód rejencyjny Katowice, w prowincji Prusy Wschodnie obwód rejencyjny Ciechanów''[7]. W obwodzie rejencyjnym, w rejencji ciechanowskiej znalazł się Płock. Oznaczało to, że miasto, podobnie jak pozostałe jednostki polskiej administracji z czasów Drugiej Rzeczypospolitej, znalazły się w organizmie państwowym Trzeciej Rzeszy. Nie był to akt dobrowolny, ale narzucony przez

[7] *Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa. Okres okupacji hitlerowskiej na ziemiach polskich*, Wybór i opracowanie Alfred Konieczny, Wrocław 1980, s. 25.

agresora, okupanta. Najwyższą władzą administracyjną w okręgu Rzeszy był namiestnik (Reichstatthalter), natomiast w prowincji nadprezydent (Oberpräsident). W myśl zasady jedności pomiędzy kierownictwem politycznym czyli partią NSDAP a administracją państwową namiestnicy i nadprezydenci stali na czele partii narodowosocjalistycznej. Na czele obwodu rejencyjnego, rejencji stał prezes, prezydent (Präsident). Tytulatura odróżniła go od szefa prowincji. Namiestnicy, nadprezydenci, prezesi (prezydenci) mieli pełny wpływ na zarządzanie na podległym im terenie. Z tym, że prezes (prezydent) rejencji podlegał bezpośrednio nadprezydentowi prowincji[8]. W skład rejencji ciechanowskiej wchodziły następujące powiaty: Landkreis Mackeim (dawny Maków Mazowiecki, niem. Makow); Landkreis Mielau (dawna Mława, niem. Mlawa); Landkreis Ostenburg (Pułtusk, niem.Pultusk); Landkreis Plöhnen (Płońsk niem. Plonsk); Landkreis Praschnitz (Przasnysz); Landkreis Scharfenwiese (Ostrołęka, niem. Ostrolenka); Landkreis Schröttersburg (Płock niem. Plock); Landkreis Sichelberg (Sierpc, niem. Schirps); Landkreis Zichenau (Ciechanów). Większość nazw powiatów, jak również generalnie wsi, miast zostało zniemczonych[9].

Włączenie, wcielenie Płocka w obręb nowej struktury administracyjnej Trzeciej Rzeszy oznaczało dla mieszkańców miasta radykalną zmianę. Powstał nowy, okupacyjny aparat administracyjny. Zostały utworzone nowe instytucje jak np. Urząd Pracy (Arbeitsamt). System represji spoczywał w rękach jednostek policyjnych, a w szczególności Gestapo. Także na niemieckim wymiarze sprawiedliwości jak prokuratura (Staatsanwaltschaft), sąd (Landesgericht). W tym miejscu pojawia się postulat badawczy, który dotyczy badań nad rejencją ciechanowską w celu scharakteryzowania poszczególnych instytucji niemieckich w powiatach,

[8] W. Jastrzębski, *Okupacyjne losy ziem polskich…,* s. 24;

[9] *Handbuch für den Regierungsbezirk Zichenau mit Ortschaftsverzeichnis*, Hrsg. und bearb. im Auftrage der Regierung Zichenau nach amtlichen Unterlagen von Regierungsoberinspektor Schröder, Allenstein 1943.

miastach jak np. w Płocku. Dla przykładu na szersze opracowanie czeka działalność zbrodniczego Gestapo Zichenau-Schröttersburg. Wielu funkcjonariuszy tego aparatu represji uniknęło odpowiedzialności za swoje czyny podczas wojny[10]. Materiał źródłowy obrazujący działalności Gestapo w postaci m.in. raportów miesięcznych zachował się i jest dostępny w Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde[11].

O rejencji ciechanowskiej pisał Andreas Schulz[12]. Polscy autorzy zajmowali się także tą jednostką okupacyjną[13]. Jednak brak jest najnowszej, pełnej monografii poświęconej rejencji ciechanowskiej, w szczególności miastu Płock, traktującej o przeobrażeniach w obrębie administracji, instytucjach okupacyjnych, obsadzie personalnej różnych stanowisk itp. zagadnieniach.

Niemcy (Reichsdeutsche i Volksdeutsche)

Płock, podobnie jak inne miasta na ziemiach wcielonych do Trzeciej Rzeszy stał się poligonem polityki narodowościowej Trzeciej Rzeszy. Historyk Włodzimierz Jastrzębski, badając politykę władz hitlerowskich względem konkretnego obszaru, reprezentuje pogląd, że na terytorium utworzonej rejencji ciechanowskiej realizowano podobne działania jak w tzw. ''polskich'' powiatach Górnego Śląska. Jego zdaniem większość polskich mieszkańców przedwojennego województwa śląskiego (Górnoślązaków) Trzecia

[10] W. Jastrzębski, *Okupacyjne losy ziem polskich…,* s. 37

[11] Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, Zespół Reichssicherhauptamt, sygn.. R 58.

[12] Schulz Anreas, 2010. *Regierungsbezirk Zichenau*. W: *Das „Großdeutsche Reich" und die Juden. Nationalsozialistische Verfolgung in den „angegliederten" Gebieten*. Hrsg. red W. Gruner, Frankfurt : Campus.

[13] W tym miejscu należy wskazać na pracę doktorską Witolda Pronobisa z lat 70. XX wieku pt. Polityka narodowościowa okupanta hitlerowskiego w rejencji ciechanowskiej 1939-1945 obronionej w 1976 r. (maszynopis znajduje się w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu); Górczyńska-Przybyłowicz Bożena. 1989. Życie gospodarczo-społeczne na ziemiach polskich włączonych do Prus Wschodnich w okresie okupacji hitlerowskiej. Ciechanów: Ciechanowskie Towarzystwo Naukowe; Ptasiewicz Zbigniew. 2012. *Regierungsbezirk Zichenau. Rejencja Ciechanowska 1939-1945,* Ciechanów; *Szubska-Bieroń Elżbieta. 2015.* Płock na łamach lokalnej prasy NSDAP 1939-1945. Płock.

Rzesza zaliczyła do narodowości niemieckiej. Natomiast pozostała tzw. ''polska'' część okupacyjnego Górnego Śląska poddana została polityce eksterminacji oraz wysiedleniom [Jastrzębski, 1995, s. 18]. Tak też wyglądało to w przypadku Płocka, potraktowanego jako obszar polskości. Mieszkańcy miasta tj. Polacy i Żydzi poddani zostali eksterminacji bezpośredniej i pośredniej. Przeprowadzono wysiedlenia, wypędzenia Polaków z ich dotychczasowych miejsc zamieszkania. Ich miejsce zajmowali Niemcy z Rzeszy (Reichsdeutsche) czy też Volksdeutsche (Niemcy zamieszkujący do czasu wybuchu wojny tereny poza Trzecią Rzeszą). Żydzi płoccy byli wysiedlani do getta.

Zniemczanie Płocka odbywało się nie tylko poprzez osadnictwo, napływ Niemców, ale także przez niemiecką listę narodowościową (Deutsche Volksliste). Był to instrument polityki narodowościowej Trzeciej Rzeszy, który przewidywał uznawanie Polaków za Niemców, bez ich zgody, często pod przymusem i wpisywanie ich do III i IV grupy. Braki w materiałach źródłowych związanych z polityką narodowościową Rzeszy w Płocku nie pozwalają na dogłębną analizą tego zagadnienia. Można to uczynić w sposób porównawczy, jak to wyglądało w innych miejscowościach rejencji. Ogółem z rejencji ciechanowskiej wysiedlono 25 tysięcy Polaków. Ich miejsce zajęło 7, 5 tys. Niemców z krajów ościennych. Znaczną liczbę stanowili Reichsdeutsche i Volksdeutsche, bo przeszło 40 tysięcy. W sumie według danych na początek 1944 r. w styczniu Niemców w rejencji ciechanowskiej było około 55 tysięcy , co stanowiło 6,6%. Do III i IV grupy niemieckiej listy narodowościowej wpisano niewielu Polaków bo zaledwie około 14 tysięcy osób czyli 1,4%. Pomimo tych zabiegów germanizacyjnych Polacy w rejencji ciechanowskiej stanowili zdecydowaną większość. Liczyli 920 tysięcy osób (92%) [Jastrzębski, 1995, s. 20].

Ta porażka lokalnych okupacyjnych władz w szybkim sprowadzeniu do Płocka przede wszystkim Niemców z Rzeszy (RD) wynikała z kilku powodów. Sami Niemcy nie byli zainteresowani

do zmiany swojego dotychczasowego miejsca zamieszkania z gdzieś w głębi Rzeszy na mieszkanie, dom na wschodzie, a tym bardziej nie na obszarze dawnego zaboru pruskiego. Trzeba było ich zachęcać dobrymi stanowiskami, wyższymi pensjami, przywilejami. Do tego inni namiestnicy jak Arthur Greiser (Kraj Warty), Albert Forster (Gdańsk-Prusy Zachodnie) zabiegali o pierwszeństwo w sprowadzeniu do siebie Reichsdeutschów. Arthur Greiser stojący na czele swojego okręgu chciał go stworzyć typowo niemieckim, modelowym okręgiem okupacyjnym. Reichsdeutsche, ci którzy już przybyli do nowych jednostek administracyjnych otrzymywali wysokie stanowiska i uposażenia. Warto byłoby to zjawisko prześledzić na przykładzie miasta Płocka. W tym celu należałoby poddać kwerendzie archiwalnej zasoby Archiwum Federalnego w Bayreuth w Republice Federalnej Niemiec. Te tzw. ''bayreuthiana'' to trzy rodzaje zbiorów archiwalnych. Pierwszy zbiór zawiera relacje Niemców, którzy wcześniej zamieszkiwali obszar Europy środkowo-wschodniej Polski, Czechosłowacji, Węgier, Rumunii, Jugosławii, Związku Sowieckiego. Jest to tzw. Dokumentacja Wschodnia (Ostdokumentation). Drugi rodzaj źródeł to zasoby akt określanych jako Lastenausgleichsarchiv. Są to różnego rodzaju materiały jak zdjęcia, dokumenty, wyciągi z ksiąg wieczystych, odpisy z akt, książeczki oszczędnościowe, plany domów, gospodarstw, które przedstawili Niemcy odpowiednim władzom powojennym w celu uzyskania odszkodowania za mienie, majątek pozostawiony na tzw. wschodzie. Trzeci rodzaj materiałów to akta poszukiwań osób, które zaginęły w wyniku działań podczas wojny. Właśnie ten drugi rodzaj akt archiwum kompensacyjnego, odszkodowawczego (Lastenausgleichsarchiv) może posłużyć do rekonstrukcji stanu posiadania Niemców w rejencji ciechanowskiej, w mieście Płocku, przejętych domów, polskich instytucji itp. zagadnień. Relacje Niemców są cennym źródłem do odtworzenia życia codziennego [Stankowski, 2004, s. 128; 2020, s. 265, 266].

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe w Płocku, Zespół Starostwo Powiatowe w Płocku 1945-1950.

Archiwum Państwowe w Płocku, Akta miasta Płocka, sygn. 28978. Miejsca walk i męczeństwa narodu polskiego 1939-1945.

Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, Zespół Reichssicherhauptamt, sygn. R 58.

Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939-94, Warszawa styczeń 1947 r.

Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa. Okres okupacji hitlerowskiej na ziemiach polskich. 1980. Wybór i opracowanie Alfred Konieczny. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.

Wspomnienia

Stypułkowska Jadwiga. 2000. Pamiętnik z lat 1940-1948. Opracowała Anna Maria Stogowska. Płock: Archiwum Państwowe w Płocku.

Zakrzewski Paweł Tadeusz Biskup Płocki. 2016. Wspomnienia. Wydał i opracował ks. Michał Marian Grzybowski. Ciechanów-Płock: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Ciechanowie.

Literatura

Bębnik Grzegorz. 2012. Wrzesień 1939 r. w Katowicach. Katowice.

Bonusiak Włodzimierz. 2005. Rekrutacja, rozmieszczenie i struktura polskich robotników przymusowych do pracy w Rzeszy. W: Polscy robotnicy przymusowi w Trzeciej Rzeszy, red. Włodzimierz Bonusiak. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Bőhler Jochen. 2009. Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce. Wrzesień 1939. Wojna totalna, Kraków.

Bömelburg Jürgen-Hans, Musiał Bogdan. 2000. Die deutsche Besatzungspolitik in Polen 1939-1945. W: Deutsch-polnische Beziehungen. Eine Einführung, Hrsg.von (red.) Włodzimierz Borodziej, Klaus Ziemer. Osnabrück.

Brewing Daniel. 2019. W cieniu Auschwitz. Niemieckie masakry polskiej ludności cywilnej 1939-1945. Poznań.

Ceran Tomasz. 2018. Paterek 1939. Zbrodnia i pamięć, Bydgoszcz-Gdańsk-Warszawa.

Esch G. Michael. 2000. Bevölkerungsverschiebungen und Bevölkerungspolitik 1939-1950. W: Deutsch-polnische Beziehungen. Eine Einführung, Hrsg.von (red.) Włodzimierz Borodziej, Klaus Ziemer. Osnabrück.

Górczyńska-Przybyłowicz Bożena. 1989. Życie gospodarczo-społeczne na ziemiach polskich włączonych do Prus Wschodnich w okresie okupacji hitlerowskiej. Ciechanów: Ciechanowskie Towarzystwo Naukowe.

Grochowina Sylwia, Sziling Jan. 2009. Barbarka. Miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik-grudzień 1939), Toruń.

Grzybowski M. Michał ks. 2002. Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej w latach II wojny światowej 1939-1945. Warszawa-Płock: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku.

Gumkowski Janusz. 1958. t.10. Obóz hitlerowski w Działdowie. Warszawa: „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce",

Jacewicz Wiktor SDB ks., Woś Jan SDB ks. 1977. Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacja hitlerowską w latach 1939-1945. Zeszyt II. Wykaz duchownych zmarłych, zamordowanych lub represjonowanych przez okupanta w diecezjach: chełmińskiej, częstochowskiej, łomżyńskiej, łódzkiej i płockiej oraz archidiecezji warszawskiej. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Jacewicz Wiktor SDB ks., Woś Jan SDB ks. 1977. Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacja hitlerowską w latach 1939-1945. Zeszyt I. Straty osobowe. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.

Jansen Christian, Weckbecker Arno. 1992. Der „Volksdeutsche Selbstschutz'' in Polen 1939/1940, München.

Jastrzębski Włodzimierz. 1968. Hitlerowskie wysiedlenia z ziem polskich wcielonych do Rzeszy w latach 1939-1945, Poznań: Instytut Zachodni.

Jastrzębski Włodzimierz. Sziling Jan. 1979. Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939-1945. Gdańsk.

Jastrzębski Włodzimierz. 1995. Ludność niemiecka i rzekomo niemiecka na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy Niemieckiej (1939-1945). W: Ludność niemiecka na ziemiach polskich w latach 1939-1945 i jej powojenne losy, red. Włodzimierz Jastrzębski. Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy.

Jastrzębski Włodzimierz. 2017. Okupacyjne losy ziem polskich wcielonych do III Rzeszy (1939-1945). Bydgoszcz: Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy.

Krajewski Mirosław. 2001. Płock w okresie okupacji 1939-1945. Płock-Włocławek.

Kubicki Mateusz. 2019. Zbrodnia w Lesie Szpęgawskim 1939-1940, Gdańsk-Warszawa.

Lisiak T. Ireneusz. 2014. Niemiecki Katyń 1939, Warszawa.

Łuczak Czesław. 1972. „Kraj Warty'' 1939-1945. Studium historyczno-gospodarcze okupacji hitlerowskiej, Poznań.

Łuczak Czesław. 1979. Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce, Poznań.

Łuczak Czesław. 1982. Polityka ekonomiczna Trzeciej Rzeszy w latach drugiej wojny światowej, Poznań.

Madajczyk Czesław. 1970. Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce. Warszawa.

Marczewski Jerzy. 1979. Hitlerowska koncepcja polityki kolonizacyjno-wysiedleńczej i jej realizacja w ''Kraju Warty''. Poznań.

Nawrocki Stanisław. 1979. Terror policyjny w ''Kraju Warty'' 1939-1945. Poznań.

Pohl Dieter. 2000. Der Völkermord an Juden. W: Deutsch-polnische Beziehungen. Eine Einführung, Hrsg.von (red.) Włodzimierz Borodziej, Klaus Ziemer, Osnabrück.

Przedpełski Jan. 1993. Żydzi płoccy. Dzieje i martyrologia 1939-1945. Płock: Wydawnictwo ''Fraza''.

Przedpełski Jan, Stefański Jerzy. 2012. Żydzi płoccy w dziejach miasta. Płock: Książnica Płocka im. Władysława Broniewskiego.

Przegiętka Marcin. 2020. Akcja Gestapo przeciwko polskiej inteligencji w rejencji ciechanowskiej. Warszawa: Instytut Pileckiego.

Ptasiewicz Zbigniew. 2012. Regierungsbezirk Zichenau. Rejencja Ciechanowska 1939-1945, Ciechanów.

Rozstrzelana niepodległość. Ofiary zbrodni pomorskiej 1939. 2020. Red. T. Ceran, Toruń.

Samerski Stefan. 1997. Priester im annektierten Polen. 1997. Die Seelsorge deutscher Geistlicher in den an das Deutsche Reich angeschlossenen polnischen Gebieten 1939-1945. Bonn: Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen.

Schulz Andreas. 2010. Regierungsbezirk Zichenau. W: Das „Großdeutsche Reich" und die Juden. Nationalsozialistische Verfolgung in den „angegliederten" Gebieten. Hrsg. red W. Gruner. Frankfurt : Campus.

Stankowski Witold. 2004. " ''Bayreuthiana'' o dziejach Chojnic i okolicy''. Zeszyty Chojnickie. Chojnice: Chojnickie Towarzystwo Przyjaciól Nauk. z. 19.

Stankowski Witold. 2011. Druga wojna światowa. W: Europeistyka. Leksykon, red. Witold Stankowski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Stankowski Witold. 2012. Witold Mystkowski ostatni prezydent miasta Włocławka Drugiej Rzeczypospolitej. Życie-działalność-losy. Biblioteka prezydentów miasta Włocławka, Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe.

Stankowski Witold. 2020. ''Bayreuthiana'' jako źródło do badań nad historią drugiej wojny światowej w świetle sprawozdania urzędnika niemieckiego o getcie łódzkim jako case study''. Przegląd Nauk Historycznych. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego nr 1.

Stankowski Witold. 2019-2020. ''Niemiecka wizja gospodarowania na ziemiach polskich w czasie drugiej wojny światowej''. Teologia Polityczna. t.12.

Stankowski Witold. 2022. ''Zbrodnie Niemców na Polakach w pierwszych miesiącach II wojny światowej''. Prace Historyczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków. z.2.

Steinert Dieter-Johannes. 2013. Deportation und Zwangsarbeit. Polnische und sowjetische Kinder im nationalsozialistischen Deutschland und im besetzten Osteuropa 1939-1945. Hamm: Klartext.

Stogowska Maria Anna. 2015. ”Płock po II wojnie światowej (1945-1946)”. Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny. Archiwum Państwowe w Płocku. t.VII.

Sziling Jan. 1970. Polityka okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego 1939-1945 tzw. okręgi Rzeszy: Gdańsk-Prusy Zachodnie, Kraj Warty i Regencja Katowicka. Poznań: Instytut Zachodni.

Sziling Jan. 2019. Męczeństwo-służba-walka. Duchowieństwo diecezji chełmińskiej w latach drugiej wojny światowej (1939-1945), Toruń.

Szubska-Bieroń Elżbieta. 2015. Płock na łamach lokalnej prasy NSDAP 1939-1945. Płock: Książnica Płocka im. W. Broniewskiego.

Walczak Marian. 1995. Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych. Warszawa.

Wardzyńska Maria. 2009. Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce. Intelligenzaktion. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.

Strony internetowe

https://ofiary.ipn.gov.pl/

https://forum.tradytor.pl/viewtopic.php?t=4208

https://sztetl.org.pl/